

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

УДК 316.36

DOI: 10.26565/2227-6521-2021-47-03

ЧАЙЛДФРІ У ФОКУСІ ЯКІСНИХ СОЦІОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Зубарев Олександр Сергійович – кандидат соціологічних наук, доцент кафедри соціології Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, Майдан Свободи 4, 61022, Україна, e-mail: alexandr.zubarev@karazin.ua, ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-9722-2851>

У статті аналізується проблематика чайлдфрі в соціологічному дискурсі. Зазначається, що поняття «чайлдфрі» з'являється у контексті переосмислення панівного суспільного дискурсу про бездітність. Якщо поняття «чайлдлес» позначає людей, які є бездітними з незалежних від них причин, то поняття «чайлдфрі» – людей, які є бездітними тому, що самі зробили такий вибір. Акцентується увага на недостатній розробленості даної проблематики в сучасній українській соціології. Робиться огляд соціологічних досліджень феномену чайлдфрі, здійснених якісними методами. Аналізується низка робіт західних науковиць, присвячених обраній автором проблематиці. Зокрема, робота британської соціологині Жозефін Девіс, яка присвячена питанню, як переживають період з 45 до 55 років жінки, що обрали не-материнство; напрацювання Дж. Віверс, яка серед чайлдфрі виокремлює такі групи, як «ранні артикулятори», «відкладачі», «афісїонадо» та «реджектори»; Е. Кемпбелл, яка показує, що інколи характер стосунків між жінкою та її матір'ю в майбутньому може вплинути на вибір жінки бути чайлдфрі; Р. Гіллеспі, яка детально вивчає формування ідентичності жінок-чайлдфрі; П. Бонніці, яка досліджує вплив добровільної бездітності на ідентичність жінки; К. Парк, у роботі якої розкриваються стратегії управління стигмою, які використовують чайлдфрі; Е. Кемпбелл, яка вивчає суспільне сприйняття жінок, що обрали стерилізацію як постійну форму контрацепції. Підкреслюється, що феномен чайлдфрі можна розглядати в контексті «мистецтв існування», або «технік себе» (М. Фуко), адже питання мати чи не мати дітей не є предметом суворих моральних заборон, а, скоріше, інтенсивної моральної проблематизації. Якщо ж добровільна бездітність є формою стилізації життя, то, відповідно, вона може бути проаналізована в таких аспектах, як: детермінація етичної субстанції, спосіб підпорядкування себе, форма етичної роботи та телеологія морального суб'єкта.

Ключові слова: чайлдфрі, чайлдлес, стигма, не-материнство, естетики існування, якісна соціологія.

CHILDFREE IN THE FOCUS OF QUALITATIVE SOCIOLOGICAL RESEARCH

Zubarev Oleksandr – PhD in sociology, Department of Sociology V.N. Karazin Kharkiv National University, Freedom Square, 4, Kharkiv, 61022, Ukraine, e-mail: alexandr.zubarev@karazin.ua, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-9722-2851>

The article deals with the problematics of childfree in sociological discourse. It is noted that the concept of "childfree" appears in the context of rethinking the prevailing public discourse about childlessness. If the concept of "childless" refers to people who are childless for reasons beyond their control, then the concept of "childfree" refers to people who are childless because they themselves made such a choice. Attention is focused on the insufficient development of this issue in modern Ukrainian sociology. A review of sociological studies of the childfree phenomenon, implemented using qualitative methods, is carried out. In particular, the work of the British sociologist Josephine Davies, devoted to the question of how women who choose not to be mothers experience the period from 45 to 55; the study by J. Veivers, who singles out "early articulators", "postponers", "aficionados" and "rejectors" among the childfree; E. Campbell, who shows that sometimes the nature of the relationship between a woman and her mother can influence a woman's choice to be a childfree in the future; R. Gillespie, who studies in detail the formation of the identity of childfree women; P. Bonnici, who studies the impact of voluntary childlessness on a woman's identity; K. Park, which reveals the strategies of stigma management that use childfree; A. Campbell, who studies the social perception of women who have chosen sterilization as a permanent form of contraception. The opinion is expressed that the phenomenon of childfree can be considered in the context of "aesthetics of existence" or "self-technique" (M. Foucault), because the question of whether or not to have children is not subject to strict moral prohibitions, but rather intense moral issues. If voluntary childlessness is a form of stylization of life, then, accordingly, it can be analyzed in such aspects as: determination of ethical substance, way of self-subordination, form of ethical work and teleology of the moral subject.

Keywords: childfree, childless, stigma, non-motherhood, aesthetics of existence, qualitative sociology.

Постановка проблеми

У ХХ столітті відбулися настільки радикальні зміни у царині сексуальності, що загальноприйнятим терміном для їхнього позначення стало поняття «сексуальна революція». Безперечно, як і будь яка революція, що зачіпає основи людського буття та соціальних відносин, сексуальна революція не відбулася раптово та мала низку соціальних передумов. Відомий дослідник людської сексуальності І. С. Кон говорить про тенденції Нового часу, які призвели до сексуальної революції ХХ століття: руйнування традиційної системи гендерної стратифікації; зміна та збільшення внутрішньої суперечливості стереотипів про маскуліність та фемінність; зрушення в шлюбно-сімейних відносинах; диференціація сімейних цінностей й збільшення важливості такого показника, як суб'єктивне благополуччя шлюбу; підвищення індивідуальної вибірковості шлюбу; руйнування традиційних антисексуальних настанов; зміни у системі соціалізації дітей та молоді, а також контрацептивна революція, наслідком якої є відокремлення сексуальної поведінки від репродуктивної [1].

Якщо ми будемо розглядати окремо кожен із названих тенденцій, то стане очевидно, що сексуальна революція – це процес, який досі триває. Можливо, вже не йдеться про радикальний переворот у сексуальній культурі, але ми постійно спостерігаємо зміни, які лежать у площині тих вибухових процесів, які спостерігалися в 60-70-ті роки ХХ століття в США, а двадцять років потому на теренах сучасної України. По-перше, це трансформація онтології соціальних стосунків між статями, зокрема прийняття дошлюбних стосунків, зростання терпимості до різних форм сексуальності, послаблення «подвійного стандарту» тощо [1]. По-друге, розвиток біотехнологій та медицини. Винайдення надійних контрацептивів зробило можливим секс, який не має своєю метою народження дитини, а технологія екстракорпорального запліднення дала можливість людям народжувати дітей без сексуальної взаємодії, навіть без поцілунків. Разом із цим, ми спостерігаємо виникнення нових технологій контрацепції. Наприклад, з'явилася екстрена контрацепція, яка може бути застосована жінкою протягом 72 годин після статевого акту. Поява екстреної контрацепції суттєво змінила «правила гри» у випадку незахищеного випадкового сексу, або якщо жінка, наприклад, невпевнена, хоче вона мати дитину чи ні¹. По-третє, перевизначення існуючого порядку дискурсів, наукової та повсякденної мови про сексуальність та статі.

Поняття та феномен «чайлдфрі» з'являються саме у контексті переосмислення панівного суспільного дискурсу про бездітність. Якщо поняття «чайлдлес» позначає людей, які є бездітними з незалежних від них причин, то поняття «чайлдфрі» людей, які є бездітними тому, що зробили такий вибір. До виходу у світ книги Елен Пек «Дитяча пастка» (1971) думки, що жінки можуть відчувати амбівалентні почуття до перспективи материнства, а бездітність може бути добровільною, не існувало в суспільній свідомості [2, с. 22].

Сьогодні чайлдфрі як спосіб життя, який обирають чоловіки та жінки, є реальністю як країн Західної Європи, так і сучасного українського суспільства. Як показує дослідження Соціологічної групи «Рейтинг», ставлення населення України до чайлдфрі є більшою мірою негативним². Автори дослідження обрали декілька категорій, щодо яких можлива перевірка толерантності: ЛГБТ+, люди, які вирішили не мати дітей, та люди, які не вірять у Бога. Виявилось, що до ЛГБТ+ негативно ставляться 47% респондентів, нейтрально – 44%, позитивно – 7%; до людей, які вирішили не мати дітей, негативно ставляться 42% респондентів, нейтрально – 48%, позитивно – 8%; до тих, хто не вірить в Бога, негативно ставляться 28% респондентів, нейтрально – 63%, позитивно – 8%. Таким чином, люди, які вирішили не мати дітей, є номінальною групою, представники якої мають високі шанси зіштовхнутися з негативним сприйняттям свого вибору найближчим та більш далеким соціальним оточенням.

З цим пов'язані такі питання, як стигматизація ідентичності, управління стигмою та моральна кар'єра чайлдфрі; проблематика життєвого шляху та біографічно детермінованої ситуації чайлдфрі; самовизначення та самоусвідомлення чайлдфрі; сприйняття чайлдфрі найближчим соціальним оточенням тощо. Відсутність проблематизації цих аспектів життя чайлдфрі в українській соціології зумовлює актуальність цієї статті.

Ступінь наукової розробленості проблеми

Якщо проаналізувати публікації з теми чайлдфрі в сучасній українській соціології, то вони або ґрунтовані кількісною методологією, або є оглядовими роботами. Так, О. Стрельник (див.: [3, 4]) досліджує добровільну бездітність як предмет наукових та суспільних дискусій, а також у зв'язку з проблематикою материнства. О. Антонова [5] розглядає сім'ї, які свідомо не хочуть мати дітей, як об'єкт публічної

¹ Пригадується героїня серіалу «Піарщиця» Робін, яка попри напружені робочі будні PR-фахівця вирішує завести дитину, але після сексу зі своїм партнером потайки випиває пігулки екстреної контрацепції, і так відбувається неодноразово. Робін є «хвилеподібною відмовницею» за типологією чайлдфрі, яку запропонували Д. Ніл та Х. Джоші, але використання екстреної контрацепції надає цьому типу нового змісту.

² Дослідження «Покоління Незалежності: цінності та мотивація» проведене в період 20 липня – 9 серпня 2021 року методом САТІ (Computer Assisted Telephone Interviewing – телефонні інтерв'ю з використанням комп'ютера) на основі випадкової вибірки мобільних телефонних номерів. Вибіркова сукупність 20000 респондентів є репрезентативною за віком (від 16 років), статтю та типом поселення (на тимчасово окупованих територіях Криму та Донбасу дослідження не проводилося).

політики. Публікації М. Малюги [6] присвячені таким питанням, як (не)батьківство як індивідуальна стратегія боротьби з бідністю, роль фемінізму у виникненні руху чайлдфрі, добровільна бездітність як стиль життя та виклик українському суспільству. Всі ці роботи містять визначення поняття «чайлдфрі», основні характеристики відповідного феномену, але не дозволяють зрозуміти позицію та мотивацію людей, які обрали життя без дітей, та наслідки їхнього вибору у перспективі життєвого світу.

Таким чином, *метою цієї статті* є виявлення різноманіття аспектів проблематики чайлдфрі, яка представлена в дослідженнях зарубіжних авторів, здійснених якісними методами.

Виклад основного матеріалу

Перше якісне соціологічне дослідження добровільної бездітності, з яким пов'язана проблематизація цього феномену в гуманітарних науках, було проведене соціологинею Джин Віверс у Канаді між 1972 та 1977 роками. Її мета полягала в тому, щоб пролити світло на невивчену область добровільної бездітності через розуміння мотивації вибору та його наслідків. Як метод збору первинної соціологічної інформації, Дж. Віверс використала неструктуровані глибинні інтерв'ю, а методологічною базою її наукових студій стали напрацювання Н. Дензіна. Цікаво, що дослідниця спочатку планувала використовувати інший метод – анкетне опитування, але потім відмовилася від цієї ідеї, оскільки відчувала сумніви стосовно того, які саме питання будуть евристичними. Інформантам було запропоновано у довільній формі розповісти про власне життя з акцентом на ставленні до шлюбу та батьківства. Було проведено 156 інтерв'ю з одруженими особами, серед яких 120 жінок та 36 чоловіків. У 1980 році за результатами цього дослідження Дж. Віверс опублікувала книгу «Бездітність за вибором» [2, с. 23; 7].

Аналіз отриманих біографічних інтерв'ю дозволив дослідниці виокремити дві групи чайлдфрі: «ранні артикулятори» (early articulators) та «відкладачі» (postponers). Ранні артикулятори – це люди, які приймають рішення не мати дітей ще в дитинстві чи підлітковому віці й їхня точка зору не змінюється протягом життя; вони не відчувають вагань та сумнівів у своєму виборі та сприймають своє небажання мати дітей як незмінну рису характеру. Саме ранні артикулятори найчастіше виступають за добровільну стерилізацію як найбільш радикальну та ефективну форму контрацепції [2, с. 24]. Можна припустити, що рішення на користь добровільної стерилізації має для ранніх артикуляторів важливе значення не тільки в таких аспектах, як перспектива уникнення ризику незапланованої вагітності/батьківства та можливість займатися сексом без використання засобів контрацепції, але й у підтвердженні власної ідентичності. Це крок до повної узгодженості фертильного статусу та соціальної ідентичності.

Відкладачі – це люди, які певний час відкладають народження дітей, а згодом приймають рішення їх зовсім не мати. Дж. Віверс виокремила чотири етапи, які зазвичай проходять відкладачі. На першому етапі пара відкладає народження дитини на визначений час, наприклад до отримання власного житла, купівлі автомобіля або завершення навчання. На другому етапі визначеність зникає, тепер це невизначений проміжок часу, а причина відкладання народження дитини трансформується з конкретної в абстрактну. Наприклад, подружжя може відкласти народження дитини до того моменту, коли будуть вирішені їхні психологічні проблеми, зникнуть протиріччя, а життя стане більш врегульованим, прогнозованим тощо. На третьому етапі відкладання пара свідомо обговорює позитивні та негативні сторони батьківства та приймає рішення не мати дітей [2, с. 24]. Зрозуміло, що це рішення може бути протилежним, але тоді не йдеться про добровільну бездітність.

Далі Дж. Віверс виокремила ще дві категорії чайлдфрі: «прихильників (aficionados) бездітного способу життя» та тих, «хто відкидає (rejectors) батьківство». Афіціонадо – це люди, які не хочуть змінювати свій усталений спосіб життя, не хочуть відмовлятися від своїх звичок, хобі, свободи подорожувати, можливості мати особистий простір тощо заради виховання дітей, навіть якщо діти їм подобаються. Представники цієї групи чайлдфрі, як правило, не сприймають свій вибір як політичний або ідеологічний та мають більш різноманітний бекграунд, ніж ті, хто відкидає батьківство. Реджектори – це люди, що твердо переконані у своєму рішенні не мати дітей, вони не відрізняються любов'ю до дітей та відкрито висловлюються щодо свого рішення [2, с. 25]. Ці категорії чітко розрізняються за мотивацією вибору: для афіціонадо спосіб життя без дітей виглядає привабливішим, ніж батьківство, тоді як реджекторів відштовхує саме батьківство, народження та виховування дитини, а переваги способу життя без дітей не є для них принципово важливими.

Слушні критичні зауваження щодо результатів дослідження Дж. Віверс висловлює британська соціологиня Жозефін Девіс [2].

По-перше, вона вважає, що ідеї Дж. Віверс сьогодні можуть бути менш актуальними, зважаючи на зміни в шлюбно-сімейних відносинах, зокрема збільшення віку укладання шлюбу як для чоловіків, так і для жінок, зростання кількості розлучень та повторних шлюбів. Як наслідок, очікування людей, які живуть у шлюбі, стають менш визначеними, і можна сказати, що певною мірою до відкладання народження дитини вдається більшість сімей [2, с. 24].

По-друге, сам термін «відкладання» (postponement) виглядає дещо невідповідним тому феномену, що позначає. Важко сказати, чи відображає цей термін, наприклад, досвід жінок, які відчувають

амбівалентні почуття до перспективи бути матір'ю, вагаються та зважують «за» та «проти» того чи іншого рішення, але не відчувають, що відкладають материнство. Д. Девіс ілюструє цю думку, звертаючись до автобіографічних рефлексій поетеси Моллі Пікок [8] та психоаналітикині Жанни Сейфер [9]. М. Пікок протягом довгого часу переглядала свій вибір не мати дітей, але не відчувала, що відкладає материнство. Точніше це можна було б описати як процес прийняття зваженого та свідомого рішення, рух та створення себе шляхом свого вибору. Ж. Сейфер висловлює думку, що усвідомлення того, від чого потрібно буде відмовитися, обравши життя без дітей, є частиною процесу вибору і що подібне усвідомлення переживають і батьки, що відмовляються від можливостей, доступних тим, хто не має дітей. Як пише Ж. Сейфер, не існує такої речі, як «мати все», адже кожен вибір передбачає відмову від можливостей, що надає альтернативне рішення, і від цього нікуди не дітись. Для кожної з авторок вибір не народжувати дався складно, вагання тривали до сорокарічного віку, але саме складність, продуманість та зваженість цього рішення зробила його суб'єктивно цінним. Таким чином, можна сказати, що «мова відкладання» дещо спрощує досвід жінок, які вирішують не народжувати. Термін «відкладання» є вдалим лише щодо одного з типів досвіду, коли рішення дійсно відкладається, а на його місце вклинюються інші проекти, щоб, у свою чергу, поступитися остаточному вибору. Проте наведені вище приклади демонструють, що питання мати чи не мати дітей може бути місцем інтенсивної проблематизації поза розумінням материнства як справи, що відкладена до кращих часів [2, с. 24-25].

По-третє, Дж. Девіс зауважує, що типологія Дж. Віверс є неповною, тобто вона не відображає всіх мотивів вибору життя без дітей. Ця заувага більшою мірою стосується подальшого розвитку напрацювань Дж. Віверс, адже будь яка типологія, вироблена за результатами якісного дослідження, з часом потребуватиме уточнення та доповнення. Так, наприклад, Меделін Кейн у науково-популярній книзі «Революція бездітності. Що означає бути чайлдфрі сьогодні?» (2001) на основі інтерв'ю зі 100 американськими жінками виявила, що є жінки, які обирають життя без дітей через занепокоєність станом довкілля, перенаселенням, долею планети тощо [10].

Інший аспект мотивації вибору життя без дітей розкриває Елейн Кемпбелл [11], яка показує, що інколи характер стосунків між жінкою та її матір'ю може у майбутньому вплинути на вибір жінки бути чайлдфрі. Як влучно зауважує К. Девіс, психоаналітичний погляд на материнство не враховує те, як насправді матір ставиться до себе та до своїх дітей, постулюючи материнство як універсальну для всіх жінок реалізацію [2]³. Е. Кемпбелл провела 78 напівструктурованих інтерв'ю з клієнтами клініки планування сім'ї, які перебували у шлюбі. Виявилось, що близько третини жінок розглядає материнство як загрозу своїй ідентичності. Жінки зазначали, що безкорисна хатня праця, виховання дітей робили їхніх матерів невидимими, повністю поглинутими рутинною повсякдення⁴. Результати цього дослідження показують, що пронаталізм містить певне протиріччя: у суспільному дискурсі акцентується увага на радостях та визначній ролі материнства, тоді як реальність безоплатної виснажливої праці або, наприклад, вимушеної соціальної ізоляції ігнорується [2, с. 26].

Розмарі Гіллеспі ([12], [13]) вивчала питання формування ідентичності жінок-чайлдфрі. Як стверджує соціологиня, ідентичність деяких учасниць її дослідження частково визначалася їхнім статусом «нематері», але це не впливало на їхнє самоусвідомлення себе як жінок. Було виявлено, що бездітність є основним компонентом ідентичності жінок, що взяли участь у дослідженні, але це не робило їх маскулініними чи андрогінніними. Жінки-чайлдфрі поривали з традиційним розумінням жіночності, що надає їй сенс та значення через материнство, а також визнавали роботу та кар'єру важливими аспектами свого життя, проте дотримувалися таких звичних аспектів жіночої ідентичності, як одяг та зовнішній вигляд, і вважали їх важливими для сприйняття самих себе [2, с. 26-27].

Феноменологічне дослідження Патриції Бонніці [14] також присвячене питанню впливу добровільної бездітності на ідентичність жінки. На основі аналізу результатів напівструктурованих інтерв'ю з 6 жінками у віці сорока років, які перебувають у довготривалих (8 років та більше) гетеросексуальних стосунках, П. Бонніці доходить висновку, що рішення не ставати матір'ю не є визначальним фактором їхньої ідентичності. Це дослідження наводить на думку, що визначення ідентичності жінки через наявність/відсутність дітей є соціальним конструктом, який не завжди відповідає реальності, що може стати підґрунтям для розведення понять «жіночність» та «материнство» [2]. Ототожнення цих понять несе в собі певні загрози, адже воно означає, що із втратою або нереалізацією здатності до народження дитини втрачається право жінки називатися жінкою. У цьому контексті можна поставити під сумнів адекватність використання таких загальноживаних понять, як «чайлдлес» та

³ У повній відповідності до тези З. Фрейда: «Анатомія – це доля».

⁴ Е. Кемпбелл зазначає, що матері описувалися як «cabbages», тобто «капуста». У переносному сенсі в англійській мові цим словом називають людину, яка веде малоактивний, нецікавий спосіб життя або ж яка втратила здібності мислити та говорити внаслідок певних обставин. Безперечно, таке тяжке враження від долі власних матерів не могло не вплинути на подальший репродуктивний вибір жінок, що брали участь у дослідженні. Хоча цей досвід, безперечно, не є універсальним.

«чайлдфрі», в яких жінка побіжно визначається через фертильність. У термінологічному коментарі до своєї роботи Ж. Девіс зазначає, що поняття «чайлдлес» має конотацію відсутності, тому жінкам здається принизливим, а поняття «чайлдфрі» здається принизливим вже щодо дітей (наче вони привносять певні неприємності в життя і від них можна бути вільним або ні). Обидва поняття є ярликами, які позиціонують жінку щодо відсутності дітей [2]. Далі дослідниця пише: «Сподіваюся, що з часом жінки перестануть ідентифікуватися насамперед за їхнім репродуктивним вибором, а статус кожної окремої жінки сам по собі стане цікавим та унікальним. Але до цього часу, визнаючи власні припущення, я обрала менш ніж задовільний «чайлдфрі», щоб передати свободу та вибір замість нестачі чи відсутності» [2, с. 9].

Американська дослідниця Крістін Парк [15] досліджує, які стратегії управління стигмою використовують добровільно бездітні люди. К. Парк інтерв'ювала 14 жінок і 8 чоловіків старше 30 років гетеросексуальної орієнтації, з 7 із яких провела фокусоване групове інтерв'ю. Отримані дані були проаналізовані з використанням тактики сходження до теорії. Дослідниця виокремила три стратегії управління стигмою, до яких вдаються люди, що свідомо відмовилися мати дітей. По-перше, стратегія, яка полягає в тому, щоб не афішувати рішення не мати дітей як свідомий вибір. Дехто може видавати себе за безплідних або давати неоднозначну відповідь на запитання про відсутність дітей, що виключає подальші розпитування та можливу критику. По-друге, стратегія визнання свого вибору з подальшою нейтралізацією суспільного негативу шляхом засудження неусвідомленого батьківства тощо. Інший варіант цієї стратегії, коли людина визнає свій вибір перед іншими, але виправдовує його відсутністю материнського інстинкту чи нерішучістю та коливаннями, хоча це само по собі може стати підставою для стигматизації. По-третє, стратегія, суть якої полягає в тому, щоб кинути виклик суспільній думці. На питання: «Чому у Вас немає дітей?» люди, які використовують цю стратегію, відповідають питанням: «А чому мають бути діти?», що часто викликає подив у людей, які не сумніваються у тому, що бажання мати дитину – константа людської природи [2, с. 28-29].

Говорячи про можливість жінки впоратися із стигматизацією, К. Парк зазначає, що це багато в чому залежить від впевненості в обраній позиції, тобто жінки, яким не властиві вагання та перестороги щодо майбутнього жалю, ймовірно, швидше знайдуть спосіб боротьби з негативним сприйняттям [2, с. 29].

Як зазначав американський соціолог І. Гофман [16], однією з основних характеристик стигми є її помітність, тобто те, наскільки вона здатна повідомити іншим, що людина володіє нею. Відсутність дітей як стигма є помітною, але ця помітність варіюється в залежності від багатьох факторів. Відтак, ми бачимо різноманіття стратегій управління цією стигмою у континуумі від приховування до демонстрації, але тільки остання з перелічених стратегій є спробою перевизначення домінуючого дискурсу щодо материнства та батьківства та, одночасно, не є спробою взаємної стигматизації.

Британська соціологиня Еннілі Кемпбелл [17] вивчає суспільне сприйняття жінок, що обрали стерилізацію як постійну форму контрацепції. У її дослідженні взяли участь 23 жінки у віці 22-51 роки, яким дослідниця запропонувала написати щоденник про їхній шлях до стерилізації, а також провела з ними глибинні напівструктуровані інтерв'ю. Інтерв'ювані мали різне класове походження, соціально-економічний статус, але всі були європеїдами. Ж. Девіс називає дослідження Е. Кемпбелл феміністичним за орієнтацією, вказуючи на те, що авторка прагне до відносин рівності зі своїми учасниками, уникаючи тієї чи іншої трансцендентної позиції. Як показують результати роботи, жінки у своєму прагненні до стерилізації зустрічалися з такими явищами, як приниження, сексизм, ейджизм, причому молодих жінок переконували в тому, що вони ще не здатні приймати подібні рішення, а самотніх, що вони ще зустрінуть чоловіка, з яким захочуть мати дітей. Жінки також говорили про відсутність якихось чітких загальних критеріїв дозволу чи заборони стерилізації, все залежало більшою мірою від суб'єктивної позиції лікаря, до якого звернулася жінка [2, с. 29].

Робота британської дослідниці Жозефін Девіс [2] присвячена питанню, як переживають період з 45 до 55 років жінки, що обрали не-материнство⁵. Авторка провела 10 напівструктурованих інтерв'ю з жінками-чайлдфрі. Отримані дані були проаналізовані за допомогою інтерпретаційного феноменологічного аналізу. Результати дослідження свідчать, що на вибір життя без дітей впливає тяжіння до інших значущих сфер життя, окрім материнства (творчість, кар'єра тощо), а також відмова від його уявних недоліків. Учасниці дослідження прийняли остаточне рішення бути чайлдфрі у віці до 30 років, щоб біологічний кінець фертильності не сприймався як кінець вибору. У віці від 45 до 55 років жінки радіють своєму вибору бути чайлдфрі та тій свободі, яку він надає, втім має місце й певна цікавість та туга за тим, що не було обрано. Ж. Девіс зазначає, що вибір жінок був прийнятий оточенням, хоча деякі з інформанток говорили про певний досвід стигматизації. Управління стигмою здійснювалося насамперед через створення соціальних кіл, в яких не-материнство є «нормою». Важливим джерелом підтримки для жінок, що обрали не-материнство, є друзі. Значення друзів зростає у перспективі майбутньої старості, яка сприймається з певною тривогою [2, с.2].

⁵ Як зазначає авторка, п'ята частина жінок Британії досягає 45 років не маючи дітей.

Висновки

Таким чином, здійснений нами аналіз засвідчив, що, на відміну від української соціології, де більшість публікацій про чайлдфрі мають виключно теоретичний характер або базуються на інтерпретації кількісних показників, для західних соціологів чайлдфрі є предметом якісних досліджень. Основна увага західних учених зосереджується на проблематиці мотивів рішення бути чайлдфрі, формуванні ідентичності чайлдфрі та її стигматизації. Зроблений аналіз демонструє, що бути чайлдфрі – це результат вибору людини, інколи дуже непростого. Історії жінок, які обрали добровільну бездітність, підштовхують говорити про цей феномен як про один із аспектів «естетики існування», або «мистецтва існування» чи «технік себе». За визначенням М. Фуко, техніки себе – це «практики рефлексивні і довільні, за допомогою яких люди не тільки встановлюють собі правила поведінки, але прагнуть також перетворювати самих себе, змінювати самих себе у своєму особливому бутті та робити зі свого життя витвір, який би ніс деякі естетичні цінності й відповідав деяким критеріям стилю» [18, с. 280]. «Техніки себе» розгортаються саме там, де немає суворих правових та моральних приписів, але є моральна проблематизація певних форм репродуктивної поведінки. Дійсно, добровільна відмова від материнства/батьківства засуджується частиною суспільства, але це засудження не є загальним моральним імперативом, багато хто ставиться до добровільної бездітності нейтрально, а дехто позитивно. Отже, мати чи не мати дітей – питання, яке стосується стилізації життя і є формою «технік себе», яку можна проаналізувати в тих аспектах, які називає М. Фуко, а саме: детермінація етичної субстанції, спосіб підпорядкування себе, форма етичної роботи та телеологія морального суб'єкта. Ця ідея буде розвинута нами в майбутніх роботах.

Список літератури:

1. Кон И. С. Сексология: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. М.: Издательский центр «Академия», 2004. 384 с.
2. Davies J. A phenomenological exploration into the lived experience of childfree women aged 45-55. Other thesis, Middlesex University, 2014. 172 p.
3. Стрельник О. (Не)батьківство як вибір: добровільна бездітність у наукових та суспільних дискусіях. *Вісник Національного технічного університету «Київський політехнічний інститут». Серія «Політологія. Соціологія. Право»*. К.: «Політехніка», 2012. С. 41–45.
4. Стрельник О. О. Материнство як соціальна практика: структурно-діяльнісна концепція: дис. ... д-ра соціол. наук : 22.00.04. К. : КНУ ім. Т. Шевченка, 2017. 459 с.
5. Антонова О. Соціокультурний феномен сімей, які свідомо не бажають мати дітей, як об'єкт публічної політики. *Збірник наукових праць Національної академії державного управління при Президентові України*, 2020. Вип. 1. С. 65-71.
6. Малюга М. Childfree: новий стиль життя та виклик для українського суспільства. *Український педагогічний журнал*. Київ: Інститут педагогіки Національної академії педагогічних наук України, 2019. № 2. С.21-28.
7. Veivers J. Childless by choice. Oxford: Butterworth-Heinemann, 1980. 220 с.
8. Peacock M. Paradise, Piece by Piece. New York: Riverhead Books, 1998.
9. Safer J. Beyond Motherhood: Choosing a Life Without Children. New York: Pocket Books, 1996.
10. Cain M. The Childless Revolution. Da Capo Press, 2001.
11. Campbell E. Becoming voluntarily childless: An exploratory study in a Scottish city. *Biodemography and Social Biology*, 1983. 30 (3). Pp. 307-317.
12. Gillespie R. Choosing Childlessness: Resisting Pronatalism and the Emergence of a Childless Femininity. University of Southampton, 1999.
13. Gillespie R. Childfree and Feminine: Understanding the Gender Identity of Voluntarily Childless Women. *Gender and Society*, 2003. 17(1), Pp. 122-136.
14. Bonnici P. Who am I if not Mother? Separating Womanhood from Motherhood: A Phenomenological Exploration of the Identity of Childfree Women. *Dpsych*. Regents College, London, 2010.
15. Park K., Stigma Management among the Voluntarily Childless. *Sociological Perspectives*, 2002. 45 (1), Pp. 21-45.
16. Goffman E. Stigma: Notes on the Management of the Spoiled Identity. N. J., Englewood Cliffs: Prentice Hall, 1963.
17. Campbell A. Childfree and Sterilized: Women's Decisions and Medical Responses. London: Cassell, 1999.
18. Фуко М. История сексуальности. Том 2. Использование удовольствий / пер. с франц. В. Каплуна. СПб.: Академический проект, 2004. 432 с.

ЧАЙЛДФРИ В ФОКУСЕ КАЧЕСТВЕННЫХ СОЦИОЛОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ

Зубарев Александр – кандидат социологических наук, доцент кафедры социологии Харьковского национального университета имени В.Н. Каразина, Майдан Свободы 4, 61022, Украина, e-mail: alexandr.zubarev@karazin.ua, ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-9722-2851>

В статье рассматривается проблематика чайлдфри в социологическом дискурсе. Отмечается, что понятие «чайлдфри» появляется в контексте переосмысления господствующего общественного дискурса о бездетности. Если понятие «чайлдес» обозначает людей, которые являются бездетными по независящим от них причинам, то понятие «чайлдфри» людей, которые являются бездетными потому, что сами сделали такой выбор. Акцентируется внимание на недостаточной разработанности данной проблематики в современной украинской социологии. Осуществляется обзор социологических исследований феномена чайлдфри, реализованных с помощью качественных методов. Анализируется ряд работ западных ученых,

посвященных избранной автором проблематике. В частности, работа британского социолога Жозефин Дэвис, посвященная вопросу, как переживают период с 45 до 55 лет женщины, избравшие не-материнство; наработки Дж. Виверс, которая среди чайлдфри выделяет такие группы, как «ранние артикуляторы», «откладыватели», «афисйонадо» и «реджекторы»; Э. Кэмпбелл, которая показывает, что иногда характер отношений между женщиной и ее матерью в будущем может повлиять на выбор женщины быть чайлдфри; Г. Гиллеспи, подробно изучающая формирование идентичности женщин-чайлдфри; П. Бонници, исследующей влияние добровольной бездетности на идентичность женщины; К. Парк, в работе которой раскрываются стратегии управления стигмой, использующиеся чайлдфри; Э. Кемпбелл, изучающая общественное восприятие женщин, избравших стерилизацию как постоянную форму контрацепции. Подчеркивается, что феномен чайлдфри можно рассматривать в контексте «искусств существования», или «техник себя» (М. Фуко), ведь вопрос иметь или не иметь детей не является предметом строгих нравственных запретов, а, скорее, интенсивной моральной проблематизации. Если же добровольная бездетность является формой стилизации жизни, то, соответственно, она может быть проанализирована в таких аспектах, как: детерминация нравственной субстанции, способ подчинения себя, форма нравственной работы и телеология морального субъекта.

Ключевые слова: чайлдфри, чайлдлес, стигма, не-материнство, эстетики существования, качественная социология

References:

1. Kon, I. (2004) Sexology. M.: Publishing Center "Academy" [in Russian]
2. Davies, J. (2014) A phenomenological exploration into the lived experience of childfree women aged 45-55. Other thesis, Middlesex University.
3. Strelnik, O. (2012) '(Non) parenthood as a choice: voluntary childlessness in scientific and social discussions' *Bulletin of the National Technical University "Kyiv Polytechnic Institute". Series "Political Science. Sociology. Right"*. Kyiv: "Polytechnic". P. 41-45 [in Ukrainian]
4. Strelnik, O. (2017) Motherhood as a social practice: structural-activity concept: dis. ... Dr. Sociol. Science: 22.00.04. K.: KNU. T. Shevchenko [in Ukrainian]
5. Antonova, O. (2020) 'Socio-cultural phenomenon of families who consciously do not want to have children as an object of public policy' *Collection of scientific works of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine*. Issue 1. Pp. 65-71 [in Ukrainian]
6. Malyuga, M. (2019) 'Childfree: a new lifestyle and a challenge for Ukrainian society' *Ukrainian pedagogical journal*. Kyiv: Institute of Pedagogy of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine. № 2. Pp.21-28 [in Ukrainian]
7. Veivers, J. (1980) *Childless by choice*. Oxford: Butterworth-Heinemann.
8. Peacock, M. (1998) *Paradise, Piece by Piece*. New York: Riverhead Books.
9. Safer, J. (1996) *Beyond Motherhood: Choosing a Life Without Children*. New York: Pocket Books.
10. Cain, M. (2001) *The Childless Revolution*. Da Capo Press.
11. Campbell, E. (1983) 'Becoming voluntarily childless: An exploratory study in a Scottish city' *Biodemography and Social Biology*. 30 (3). Pp. 307-317.
12. Gillespie, R. (1999) *Choosing Childlessness: Resisting Pronatalism and the Emergence of a Childless Femininity*. University of Southampton.
13. Gillespie, R. (2003) 'Childfree and Feminine: Understanding the Gender Identity of Voluntarily Childless Women' *Gender and Society*. 17(1). Pp. 122-136.
14. Bonnici, P. (2010) *Who am I if not Mother? Separating Womanhood from Motherhood: A Phenomenological Exploration of the Identity of Childfree Women*. Dpsych. Regents College, London.
15. Park, K. (2002) 'Stigma Management among the Voluntarily Childless' *Sociological Perspectives*, 45 (1), Pp. 21-45.
16. Goffman, E. (1963) *Stigma: Note on the Management of the Spoiled Identity*. N.J., Englewood Cliffs: Prentice Hall.
17. Campbell, A. (1999) *Childfree and Sterilized: Women's Decisions and Medical Responses*. London: Cassell.
18. Foucault, M. (2004) *The history of sexuality. Volume 2. The use of pleasures*. SPb.: Academic project [in Russian]

Отримано 22.09.2021